

MITTE AINULT MÕISTUS, VAID KA SÜDA

MILLI-IRENE PETAJAS,
pedagoogikakandidaat

Marksismi-leninismi klassikutelt pärineb tees kommunistliku ühiskonna arengu kõrgeimast eesmärgist — inimeskuse harmoonilisest arenemisest. Seda juhtmõtet on loovalt edasi arendatud Kommunistliku Partei kongressidel, eriti NLKP XXIV ja XXV kongressil, seltsimees L. I. Brežnevi esinemistes ja tema teostes ning viimasel ajal Kommunistliku Partei Keskkomitee ideoloogiatöölalastes suunistes. Teesi on püüdnud avada filosoofid, psühholoogid, pedagoogid. Tsiteerida võiks paljusid, alates «Filosoofia leksikonis» antud igakülgsest arenenud inimese üsna laialivalguvast määratlusest¹ kuni eri teaduste esindajate erinevate rõhuasetustega kujutlusteni harmoonilisest (igakülgsest, mitmekülgsest arenenud) isiksusest. Vaatamata sellele, et ei saa nõustuda käibelolevate mõistete põhjendamatu sünonüümse kasutamisega, ei ole ka käesoleva mõtteavalduse eesmärk nende mõistete teaduslik piiritlemine.

Probleem on keeruline ja nõuab eespool nimetatud teaduste esindajate ühiseid mõttepingutusi ning koostööd kommunistliku kasvatuses eesmärgi tänasel määratlemisel. Peaks ju kogu meie kooli-, perekonna- ja ühiskondlik kasvatus olema rajatud nimetatud kommunistliku kasvatuses eesmärgi läbitunnutatud ja tegelikule realiseerimisele. Et igapäevases elus eesmärgi mõistmine veel küllalt ühene pole, püütakse

käesolevalt teha mõningad rõhuasetused isiksuse harmoonilise arengu mõistmiseks.

NLKP Keskkomitee peasekretär seltsimees L. I. Brežnev nimetas kõnes I üleliidulisel õpetajate kongressil harmooniliseks sellist arenemist, milles füüsilise täiuslikkusega kaasneb põhjalik haridus, sügava kultuuriga töökus, õilsa moraaliga aga kodaniku kohusetunne. Nimetatud määratlus koos NLKP programmis antud tulevikuinimese uute kvaliteetidega vaimsest rikkusest, kõlbelisest puhtusest ja füüsilisest täiuslikkusest võiks olla ja omamoodi ongi aluseks nõukoguliku kasvatustöö praktikas. Järelikult peaksime hästi teadma, et harmoonilist arengut kindlustab isiksuse igakülgsus. Kahjuks on puudusi just selles sfääris.

On kujunenud (absurdne) argiarvamus, nagu teaks igakülgsest arenenud inimene kõike ja oskaks kõike teha. Kehtivad kooliprogrammidki on üles ehitatud lootuses, et kõik peaksid kõigest informeeritud saama ja ellu minnes kõigeks valmis olema. Teadlased on aga juba välja öelnud (mõtteavaldused hariduse sisu ja mahu ümber) ja haridustöötajate nõupidamistel on konstateeritud fakti, et selline ettekujutus «kõigest» ja «kõigeks» taandub tegelikkuses programmi omandamisele, mida võiks populaarselt nimetada «igauhele midagi», aga ei ole kaugeleki see põhjalik haridus, millest räägivad parteidokumendid.

Marksismi-leninismi klassikud õpetasid, et isiksuse igakülgne areng eeldab vaimset hari-

¹ Filosoofia leksikon. Tln., 1965, lk. 175.

dust. Pöördudes 1920. aastal Venemaa Kommunistliku Noorsooühingu III ülevenemaalise kongressi delegaatide poole, märkis V. I. Lenin, et ka vana (s. t. kodanlik — M. P.) kool kuulus, et tahab kujundada igakülgselt haritud inimest, kuid noore mälu koormati ääretu hulga teadmistega, millest üheksa kümnendikku oli tarbetu. Ta rõhutas, et nüüd, nõukogude võimutingimustes, on vaja iga õppiija mälu rikastada põhifaktide teadmise ja et teadvuses on vaja kõik omandat läbi töötada. Ta ütles: «Te ei pea teadmisi ainult omandama, vaid peate nad omandama nõnda, et saaksite suhtuda neisse kriitiliselt, et te ei koormaks oma mälu selle rämpsuga, mida pole vaja, vaid rikastaksite teda kõigi nende faktide teadmise, ilma milleta ei saa olla tänapäeva haritud inimest».²

Tänapäeva tingimustes on inimesele vajalike teadmiste maht oluliselt suurenenud ja kiiresti kasvanud. Seepärast tõi meie hariduspoliitikasse kardinaalseid korrektiive NLKP XXV kongress, kus seltsimees L. I. Brežnev väljendas oma olemuselt kooli suhtes revolutsioonilist ideed teadmiste iseseisva täiendamise ning teadusliku ja poliitilise informatsiooni tulvas orienteerumise oskuse õpetamise vajalikkusest faktide omandamise asemel.³ Kahjuks ei ole kongressijärgsel ajal selle idee elluviimiseks igapäevases koolielus küll eriti palju tehtud. Ei ole teadlased sisse viinud vajalikke korrektiive didaktilisse süsteemi ega ole paranenud materiaalne baas (näit. õpilaste teatmekirjanduse alal). Endiselt valitseb paljudes koolides didaktogeenia. Selle V. Suhhomlinskilt pärit terminiga tähistatakse ebaõiglasest või taktitust kohtlemisest tingitud meeolomuutusi, millel on haiguslikku seisundit tekitav iseloom (teeseldud muretus, paksunahalisus, jõhkruks jne.). Endiselt läheneme kitsalt mõistele «vaimne haridus».

Vaimne haridus ei ole ainult koolist saadav kirjatarkus, kohustuslike faktide äraõppimisest siginenud teadmine, vaimse hariduse andmisel ei tohi piirduda ainult intellekti arendamisega. NLKP XXV kongressil eriti rõhutatud kompleksse kasvatustöö nõue lähendab vaimset haridust eriti kõlbelisele, nn. südameharidusele, tuues esile vaimse ja kõlbelise omavahelised seosed ning vastastikuse, teineteist tingiva põhjuslikkuse. Asjata ei märgi seltsimees L. I. Brežnev põhjaliku hariduse kõrval töökust ja kodaniku kohusetunnet. Asjata ei seadnud V. I. Lenin eeskujuks neid inimesi, kelle eest võib vastutada, et need «ei võta ühtki sõna hea usu peale (teadmised — M. P.) ega ütle ühtki sõna oma sisetunde vastu... (kõlbelisus — M. P.)».⁴

Teoreetiliselt on igale haridustöötajale selge, et tänapäeval saab inimest igakülgselt arendada ainult kompleksse kasvatussüsteemi kaudu, eelistamata või kahe silma vahele jätmata nüüdisaegse isiksuse kujunemise ainsatki külge, kui

me ei taha tekitada kahju kogu kasvatusüritusele. Tegelikult kipume koolis ja teistes kasvatuskollektiivides ära unustama, et inimese psüühilised protsessid ei ole ainult tunnetuslikud, vaid ka emotsionaalsed. Vähe on sellest, kui inimene «teab», on vaja, et ta niisamuti ka «tunneks». «Psüühilised protsessid ei väljenda ainult teadmisi sündmustest, vaid ka suhtumist nendes. Nendes peegelduvad mitte ainult nähtused ise, vaid ka nende tähtsus subjekti jaoks, tema elu ja tegevuse jaoks. Alati on tegemist nii teadmiste kui suhtumistega, intellektuaalse ja afektiivse ühtsusega,» kirjutas üks meie väljapaistvamaid psühholooge S. Rubinštein.⁵

Ikka püüame anda inimestele teadmisi loogilis-abstraktsel tasemel, arvestamata selle juures suhtumuslikku külge, inimeste emotsionaalset kogemust. Ei ole aga midagi kasu teadmistest, mida inimene enda ega teiste jaoks väärtustada ei oska (paralleel eespool V. I. Lenini nõudega suhtuda kriitiliselt teadmistesse). Teadmiste väärtustamine toimub alles siis, kui inimene saadud teadmised ümber töötab oma emotsionaalsest positsioonist lähtudes. Epertseptsioon (ka emotsionaalne pertseptsioon, mille all mõistame objektiivsest tegelikkusest meelte kaudu vastuvõetud muljete läbitöötamist emotsioonide vahendusel) on ajendiks teadmiste seesmisele omaksvõtmisele või väljasulgemisele, pluss- või miinussuhtumistele. Just sellepärast ei tohiks nüüdisajal teadmiste andmisel unustada kõlbeline osa vaimses arengus ja vaimse osa inimese kõlbelises arengus. Inimese suhtumine (psüühiliste protsesside afektiivne külg) määrab suuresti teadmiste vastuvõtmise astme, suhtumine kujundab inimese tahtelis-emotsionaalset käitumist. Järelikult on kasvatustöö väga oluliselt ka suhtumiste kujundamine, mis on tihedalt seotud tundmuste kasvatamisega.

Teatavasti on tundmuse põhiolemuseks suhteliselt püsiv emotsionaalne suhtumine tegelikkusesse, inimeste moraali põhimõtetele jne. Nii ei piirdu inimese vaimuelu üksnes tema haridusega. Kõlbelised veendumused ei põhine mitte ainult kõlbelistel teadmistel, vaid ka kõlbelistel tundmustel. Kui haritud inimene on emotsionaalselt kidur, ei suuda ta inimestega vastuvõetavalt suhelda, on kultuuritu, ei oska suunata oma käitumist.

On eriti oluline märkida, et tundmused kui püsivad emotsionaalsed suhtumised võtavad osa isiksuse suunduse, hinnangute, vaadete ja veendumuste formeerumisest. Nõukogude psühholoog B. Dodonov järeldeb oma uuringute põhjal, et harmooniliseks võib nimetada ainult sellist isiksust, kelle igakülgne kujunenud selgelt väljenduva emotsionaalse ja maailmavaatelise suunduse alusel.⁶ Teadlane manitseb kontrollima seni kehtinud igakülgse määratlust: kui inimene tegeleb kõigega, on ta igakülgsest are-

² V. I. Lenin. Teosed, 31. kd., lk. 257.

³ NLKP XXV kongressi materjale. Tln., 1976, lk. 89.

⁴ V. I. Lenin. Teosed, 33. kd., lk. 447.

⁵ С. Л. Рубинштейн. Бытие и сознание. М., 1957, стр. 264.

⁶ Б. И. Додонов. Эмоция как ценность. М., 1978, стр. 253.

nenud; kui tegutseb üksikutel aladel või ühel alal, siis ühekülgsest arenenud. Eriti häälekalt kõlab B. Dodonovi üleskutse eespool nimetatud suundust kujundama, kuna tema andmetel ei ole tänapäeval harvad need juhud, kui kooli lõpetanud ei tea, kuhu minna, millist elukutset valida ja käivad kaua ringi oma «mitmekülg-suse» pütaagorlikes pükstes, mitte riskides valida ja tehes seda lõppude lõpuks ikkagi umb-ropsu.⁷

Emotsionaalne suundus on teatavasti ühtse isiksuse suunduse külg, milles määravat osa etendab tema maailmavaateline programm. Oma ettekandes «Suur Oktoober ja inimkonna progress» nimetas seltsimees L. I. Brežnev ühe meie esmajärgulise ülesandena kasvatada inimestes püüdlust kõrgetele ühiskondlikele eesmärkidele, ideekindlust ja tõelist loovat töössesuhtumist. Mõistagi kannab neid omadusi isiksuse välja-arenenud maailmavaateline suundus, kuid sugugi väike ei ole selle ülesande elluviimisel ka emotsioonide osa. Mitte miski — ei sõnad, mõtted ega isegi meie teod — ei väljenda nii selgelt ja õigesti meid ennast ja meie suhtumist ümbritsevasse kui meie tundmused. Mitte ainult rääkida, mõelda, vaid ka tunda ja tegut-seda on tarvis!

Eelöeldut arvestades tekib NLKP Keskkomitee ja Nõukogude valitsuse poolt antud haridus- ja kasvatustöö suuniseid täites teatud võlatunne. Kas ei peaks me igapäevases kasvatustöös senise tunnetusliku mõjutamise kõrval rohkem arvestama ka inimeste emotsionaalset mõjutamist, paremini organiseerima nende emotsionaalset elu, aktiivsemalt kultiveerima uusi, ühiskondlikult väärtuslikke tundmusi? Kas ei ole meid selleks lausa kohustatud, märkides, et «meie ülesanne on mitte ainult säilitada, vaid ka lõkkele puhuda südametuld... et entusiasm, mõtteerksus, nooruslik energia säiliks... kogu elu...»⁸ Kas ei juhita meie tähelepanu sellele võlale ka NLKP Keskkomitee otsuses «Ideoloogiast ja poliitilise kasvatustöö edasisest parendamisest», kus püstitatakse ülesanne leida tee iga inimese mõistuse ja südame (sõrendus — M. P.) juurde? Ei tohiks unustada V. I. Lenini sõnu inimlike emotsioonide vaieldamatust tähtsusest inimliku töö otsingul (vt. Teosed, 20. kd., lk. 237).

Viimasel ajal on sellele puudujäägile kasvatustöös väga ilmekalt tähelepanu juhitud. Koondagem mõningaid mõtteavaldusi.

Kirjanik Nikolai Baturin kirjutab: «Kogu inimkond koosneb kahest olemise vormist: bioloogilisest eksistentsist ja vaimsest, hingelisest elust. Üks pool meist toitub leivast ja teine emotsioonidest. Leiba jagub, ent kas jagub inimese enda loodud ühiskonnas seda, mis toidab

ta tundeid?»⁹ Tema kahtlust kinnitab poetess Leelo Tungla arvamus, mille kohaselt ei leia me näiteks noorteperioodikast isiksuse kujunemise positiivset programmi, vaid õpetame noori inimesi kõike eitama.¹⁰

Me oleme harjunud mõttega, et nüüdisaegne kool peab hoolitsema noore inimese igakülgse arendamise eest. Kuna me nimetatud igakülg-susest veel õigesti aru ei saa, oleme pannud funktsioneerima «ürituste» tulevärgi — kõik «viiakse läbi» vastavalt plaanidele (mida koolides koostatakse üsna soliidsetes koguses) — ja tihti poetakse kvantiteedi taha peitu. Ürituste rohkuse tõttu ei suudeta iga kord tagada nende ideoloogilis-emotsionaalset kvaliteeti, õpetajatel ei jää aega kasvatavateks arutlusteks, neljasilmavestlusteks, ja nii võib kooli «läbi käia», jõudmata vastuseni, miks inimene üldse elab, ja sellest tulenevalt teadmiseni, kuidas elada. Hoopis tõsisemalt tuleks kaalumisele võtta meie noorte mõistuse arendamise ja tundmuste kasvatamise vahekord. Levinud on arvamus, et peale kooli peaks tundekasvatusega tegelema kirjandus ja kunst. Kahjuks veendub meie tänane eesti uudiskirjanduse lugeja ikka ja jälle, et «ilmuvate raamatute massis üha ilmse-malt kõlavad tuim olme ja teeservale astumise apoloogia».¹¹

Neile mõtteavaldustele võiks lisada palju teisi trükitud ja trükkimata arvamus selle kohta, et teatud osa meie kirjandusest on mine-tanud kasvatusliku funktsiooni ja «kirjandus-lik karakter on muutumas subjektist objek-tiks» (Harald Peep). Ka meie kirjandusel on võlg inimeste, eriti kujunevate noorte ees. Mee-nutagem vaid NLKP Keskkomitee ideoloogia-otsuse suunist selle kohta, et tuleb pöörata jätkuvalt tähelepanu silmapaistvate kirjandus- ja kunstiteoste loomisele, milles oleks kajastatud nõukogude rahva kangelaslikke saavutusi ja sotsialistliku ühiskonna arenguprobleeme ning mis mõjuvad lõõvalt meie ideoloogilistele vast-tastele. Nõukogude kirjandus teenib V. I. Le-nini sõnade kohaselt «miljoneid ja kümneid miljoneid töötajaid, kes moodustavad maa pa-remiku, selle jõu ja tuleviku.»¹² Seepärast ei tohiks meie kirjanduse meelisteemaks kuju-neda veretult vahendatud olmeplidid, printsii-bitu karjerism, joomine, abielurikkumine, iga-suguste unistuste purunemine jne.

Tundub, et kitsas kirjandusmaailmas on mõnedel autoritel kujunemas tendents kirjel-dada esinevaid puudusi erilise kuhjamise men-taliteediga, pakkudes seda tegelikkuse kujuta-misena teistelegi. Vähe on aga meie kirjandu-ses selliseid sädemega inimesi (tuleb välja, et

⁹ N. Baturin. Avarilmast — ussaeda. — «Looming», 1980, nr. 7, lk. 1028.

¹⁰ L. Tungla. Mida te teete, prints? — «Looming», 1978, nr. 3, lk. 432—433.

¹¹ H. Peep. Kirjanik ja meie sajand. — «Sirp ja Vasar», 1979, 23. nov.

¹² V. I. Lenin. Teosed, 10. kd., lk. 30.

⁷ Б. И. Додонов. Эмоция как ценность. М., 1978, стр. 254—255.

⁸ NLKP XXV kongressi materjale. Tln., 1976, lk. 98.

tegelikkuses on!), kellest nii ilusasti kirjutab Kaarel Ird: «Säde meega inimene ei lase kunagi oma vaimu nürks minna nende sadade pisiasjade... pärast, mida meil sellepärast on raske saada, et keegi kuskil on midagi... tege-mata jätnud või keegi kuskil on lihtsalt looder olnud. Säde meega inimene ei orienteeru kunagi oma töös objektiivsetele puudustele, vaid meie ühiskonnas peituvatele objektiivsetele võimalustele» (kursiiv — M. P.).¹³

Tundmuste kasvatamisest tuleb rääkida nii paljude autorite osavõtul ja nii valuliselt seepärast, et tundmused on väga tihedalt seotud maailmavaate, veendumuste, moraalseste kujutlustega. Meil on tarvis arendada noorte moraalselt vastuvõtlikkust, nende loomuse emotsionaalset külge. See eeldab, et teatavad kõlbelised tõekspidamised (ka hariduse suhtes) muutuksid inimese jaoks normiks, mida ta mitte ainult teab, vaid võtab ka omaks nii mõistuse kui südamega, võtab vastu kui seestmist «on vaja» või «ei tohi». Me peame õpetama ja laskma inimesel kogeda, millised tundmused on head või halvad, väärikad või vääritud; on vaja, et ta oskaks sellelt seisukohalt oma emotsioone ja tundmusi hinnata. Siis kujuneb tuntud nõukogude psühholoogi, emotsioonide ja tundmuste uurija P. Jakobsoni arvamuse kohaselt selline grupp elamusi, mida nimetatakse «südametunnistuseks». ¹⁴ Inimene kogeb erilist rahuldust sellest, et tegutseb «südametunnistuse järgi» või et ta «südametunnistus on puhas». Samas kogeb ta seestmist rahulolematust mõningate oma tegude või kavatsuste pärast. Inimeses tekib püüd võidelda nende tundmuste ja impulsside vastu, mida ta eneses heaks ei kiida. Ja nii kujuneb temas valmisolek vastu võtta kasvatuslikke mõjutusi, mis teevad teda paremaks nii enese kui ka teiste inimeste silmis.

Inimese moraalselt vastuvõtlikkust saab kujundada tema emotsionaalse elu korraldamisega. On vaja luua olukordi, kus tekiks emotsionaalne suhtumine sellesse, mis inimest varem ükskõikseks on jätnud (näit. õpituatsioon epertseptsiooni seisukohalt nähtuna); kus kujuneks õige emotsionaalne suhtumine tegeliku elu avaldustesse. On vaja, et inimene hakkaks seestmiselt võitlema nende tundmuste vastu, mida ta tunnetab mittevajalike või vääritutena; et ta hakkaks oma emotsionaalset käitumist tahteliselt suunama, oma tundmusi talitsema; et uued, omandatud elulised faktid või olukorrad, millega inimene kokku puutub kas isiklikult või teiste vahendusel, kutsuksid temas esile adekvaatse emotsionaalse vastu-

kaja. On vaja situatsioone, kus inimese tundmused muutuvad tugevamaks, printsiipiaalsemaks, põhjendatuks, kinnistuvad ja väljenduvad motiveeritud käitumise kaudu. On tarvis kujundada olukordi, kust inimene võib saada elamusi, mida ei sisalda tema senine emotsionaalne kogemus, mis teda rikastaks.

Ei tohiks unustada, et eriti noored inimesed vajavad oma tundmuste valjusti väljaelamist. Selleks tuleks neile kätte juhatada sügav sisu ja suursugune väljenduslaad. Ei saa märkimata jätta meie koolivälise tegevuse ning pioneeri- ja komsomoliitrite traditsioonilist emotsionaalset kuivust, tugevate nõukogude patriotismi ja proletarset internatsionalismi väljendavate tundelaengute puudumist neil üritustel. Tugevateks tundmusteks tuleb noori inimesi ette valmistada. Oma kodumaad õpib inimene armastama siis, kui kodu on inimese jaoks püha koht. Erilist tähelepanu peaksime osutama riiklike tähtpäevade tähistamisele, hümni- ja liputseremooniale, pioneerisaluudile, pioneeriks, kommunistlikuks nooreks, Kommunistliku Partei liikmeks astumisele. Meie kohustus on kujundada olukordi, kus inimene saab tugeva, sotsiaalselt väärtusliku emotsionaalse laengu. Sõnadest üksi ei aita.

Uusi, väärtuslikke ning rikastavaid tundmusi saame hästi organiseeritud suhetest inimestega, suhetest kollektiivis, «koosüleelamise» ja sisetundmise protsessis, elamusi kutsu esile huvi inimeste ja kõigi eluavalduste (sealhulgas teaduse ja kunsti) vastu.

Kunsti mõju on inimese emotsionaalse elu organiseerimisel raske üle hinnata. Selle kohta on meil palju tõendeid oma elust ja suurmeestelt. Tooksime ära Ch. Darwini sellekohase mõtteavalduse: «Kui ma saaksin oma elu uuesti alustada, teeksin endale kohustuseks lugeda mõninga hulga värse ja kuulata mõningal määral muusikat vähemalt kord nädalas; võib-olla õnnestuks mul sel viisil säilitada nende ajuosade aktiivsust, mis nüüd on atrofeerinud. Nende rõõmude kaotamine tähendab õnne kaotamist ja avaldub vististi kahjulikult vaimsetele võimetele, veel tõenäolisemalt aga kõlbelistele omadustele, sest see nõrgendab meie loomuse emotsionaalset külge.»

Lugedes silmapaistvate inimeste elulugusid, märkame paratamatult nende mitmekülgset kunsti harrastamist ja kunsti mõju suurkujude tegevusele. Seepärast peaks inimese harmoonilisel arendamisel eriti rõhutama nii mõistust kui südant, andes mõlema jaoks küllaldast toitu. Meil on tarvis lahendada suuri ülesandeid ühtaegu. Seda enam ei tohi kaotada oluliste mõjurite omavahelist seost, nende suhtelist tasakaalu kindla emotsionaalse ja maailmavaatelse suundusega inimese igakülgse arendamisel. Siis ei kao ka harmoonia mõistuse ja südame vahel.

¹³ K. Ird. Cogito, ergo sum ehk mõeldes oma mõtteid. Tln., 1979, lk. 389.

¹⁴ П. М. Яковсон. Психология чувств. М., 1958, стр. 323.